

BRETSCHNEIDER ÉS AZ EGYETEM 1783. ÉVI FELÜLVIZSGÁLATA

PÁLVÖLGYI ENDRE

Bretschneider Budán

„Áltölvilágosultságában szerfölött sokat helyező, túlzott önérzetű s kalandor mivoltú parvenu, aki a sors holmi kedvezményeiben s némi elméskedő tehetségében elbizakodva jogosulatlan igényekkel követelőzik s dölyfösségével amúgy tudóskodó nyegleként szerénytelenkedik.”¹ „... Az abszolutizmus alázatosan hű támasza, dicsőítője. Írói működésének java az uralkodóház tagjaira írt panegiriszekből áll, felvilágosodott nézeteinek tartalmát és határát lapos moralizálás és a jezsuitaellenes frazeológia únos-úntalan való, erőtlen ismételtetése szabja meg. ... olyan ember, aki nem is aprópénzre, hanem inkább értéktelen garasokra váltja a felvilágosodás nagy, átiütő eszméit.”² „Katoná, guberniumi tanácsos, könyvtáros Budán és Lembergben, II. József császár tanácsosa és bizalmasa, utazó, költő, regényíró, rézmetszet- és festménygyűjtő, kritikus, satirikus... és mindemellett az igazság becsületes barátja, ... esküdt ellensége minden politikai és papi alakoskodásnak, melyet kiméletlenül leleplezett, enciklopedista, a felvilágosodás harcosa, korának jótevője írásban és szóban... Ezek áskálódtak ellene, de szerette minden ismerőse, kedvelték elmésségéért, de rettegték tőle az ostobák és a képmutatók, mert semmit sem hagyott bírálat nélkül, ami szerinte megrovást érdemelt.”³ „Idegenkedett mindentől, amit babonának, szemfényvesztésnek vagy gonosz célzatú titkolózásnak tartott. Sikraszállt az emberi értelem védelmében, és mivel ennek során nem ritkán maró gúnyt használt, néha kissé túl messzire ment. Kiméletlen szabadelvűségével az államférfiak és tudósok körében ugyanannyi ellenséget szerzett magának, mint amennyi barátot...”⁴

Ki gondolna arra, hogy ezek az ellentmondó jellemzések egy és ugyanazon emberről, Heinrich Gottfried Bretschneiderről készültek? Vajon melyik véleményt fogadhatjuk el, a dicsőítőt vagy az elmarasztalót? A kérdés felvetése nem érdektelen, hiszen az Egyetemi Könyvtár történetének igen fontos szakaszában Bretschneider a szó szoros értelmében vezető szerepet játszott. Magyarországi működéséről már több tanulmány is napvilágot látott, de — úgy véljük — sem a régebbiek,⁵ sem az újabbak⁶ nem mentesek az egyoldalúságtól. Márpedig Bretschneider szerepének helyes értékelése nemcsak az Egyetemi Könyvtár, hanem az Egyetem 1780-as évekbeli története szempontjából is jelentős.

Nincs helyünk itt Bretschneider életének és tevékenységének részletes ismertetésére, ezzel kapcsolatban a már idézett művekre kell utalnunk. Ezekből kitűnik, hogy a német származású katonatiszt változatos pályafutás után T. Ph. von Gebler, Mária Terézia államtanácsosa segítségével Magyarországon szerzett magának állást. Gebler, aki maga is a felvilágosodás híve volt, 1777-ben kerületi alkapitányként alkalmaztatta Bretschneidert Versecen. Nem sokkal később a temesi bánságot visszacsatolták Magyarországhoz, és az osztrák közigazgatási tisztviselőket elbocsátották. Bretschneidert is ez a sors fenyegette, de befolyásos barátai kinevezették a budai Egyetemre az Egyetemi Könyvtár prefektusának királyi tanácsosi címmel.

Bretschneider 1780 márciusában érkezett Budára, és már április 11-én így írt barátjának, Friedrich Nicolainak: „... *Bizonyosan nem maradok itt ... Képmutatás és hajsza-léggör, ami az én helyzetemben túlságosan veszélyes, kevélység, kapzsiság és barbárság azok a furiák, melyeket itt műszaként kellene imádni.*”⁷ Vajon mi lehetett az oka elkeseredésének? Semmiképpen sem fogadhatjuk el Szabó Margit érvelését, aki Bretschneidert izgága, összeférhetetlen, ok nélkül elégedetlenkedő, barátban is ellenséget látó krakélernek festi le, és megállapítja, hogy jezsuitaellenessége végül „szinte üldözési mániává fajult”⁸. Hasonlóképpen nem érthetünk egyet azzal sem, hogy az Egyetemi Könyvtárban „*tisztán személyi villongások*” következtében alakult ki teljességgel tarthatatlan állapot Bretschneider és a könyvtár többi beosztottja között.⁹

A történelmi helyzet ismeretében eleve fenntartással kell élnünk minden olyan törekvással szemben, amely pusztán egyéni adottságokból, magánjellegű ellentétekből kiindulva igyekszik megmagyarázni, miért került szembe egy protestáns valóság, felvilágosult gondolkodású idegen, a jozefinista politika híve, a vallási türelmetlenség és a katolikus egyház egyeduralkodó törekvéseinek ádáz ellensége az akkori Magyarország hatalmi köreivel. A rendelkezésre álló forrásanyag lehetővé teszi, hogy megfelelő elemzés után átértékeljük mind Bretschneider könyvtárosi tevékenységéről, mind a Pray—Bretschneider ellentétről kialakított korábbi elképzeléseket. Ez azonban többszörösen meghaladná a jelen tanulmány kereteit, ezért kénytelenek vagyunk későbbre halasztani, és mostani vizsgálódásainkat a felmerült problémáknak arra a csoportjára korlátozni, mely az Egyetemen uralkodó jezsuita szellemmel és az egyetemi oktatás színvonalának kérdésével kapcsolatos.

Bretschneider panaszos beadványa

Mint láttuk, Bretschneiderből kezdettől fogva heves ellenérzést váltott ki az, amit a budai Egyetemen tapasztalt, és ez idővel csak fokozódott benne. 1781. november 20-án élesen kikelt a jezsuitizmus ellen. „... *A professzorok fele exjezsuita, ... 48 professzor van, de a fele is elég lenne. Közülük 16 teológiát ad elő, és csak egy foglalkozik az egyetemes, és egy a magyar történelemmel. ... Most már rájöttem, milyen gazfickók az exjezsuiták, milyen képmutatók, mennyi pártfogójuk van, és milyen kitartó erőszakkal állnak ellen valamennyien a felvilágosodásnak.*”¹⁰ 1781. december 13-án kelt levelében továbbfűzte ezt a gondolatsort: „*A mi egész Egyetemünk tulajdonképpen nem más, mint egy jezsuita konvent. Bár igaz, hogy ezek ha sokat nem is érnek, de a maguk átkozott lompos módján még mindig többet tudnak, mint a többi professzor, aki a szó szoros értelmében o l v a s, azaz egy vagy két órában ... felolvas egy-egy részletet az előírt tankönyvből, majd eltávozik. Ezt a hallgatók éppoly jól megtehetnék otthon maguk is. A tanszékek betöltése ugyan versenypályázat útján történik, de a professzor végül mindig az lesz, ... akít már jó előre kiszemeltek.*”¹¹

Bretschneider helyzete mind elviselhetetlenebbé vált, az összeütközések közte és kollégái, az egyetemi szenátus, és a helytartótanács reakciós tisztviselői között mindennaposak voltak. Az ellenséges léggör, az egymásnak ellentmondó intézkedések, szándékosan támasztott nehézségek lehetetlenné tették, hogy könyvtárvezetői munkáját elláthassa. Mind jobban megérlelődött benne az a meggyőződés, hogy az egyetelen kivezető út az, ha magához az uralkodóhoz fordul panaszával. 1782. július 24-én így írt erről: „*Az exjezsuiták annyira üldöznek, hogy kénytelen voltam részletes beadványt készíteni arról, hogyan ássa alá magatartásuk Magyarországon a tudományok fejlődését, ... és ezt a császárhoz benyújtani. Amíg nem az én bőrömré*

ment a dolog, addig azt tartottam, nem vagyok hivatott aljasságuk feltárására, de most már ... nem lehet így tovább. Majd meglátja, hogy az a tűz, amelyet az uralkodónál szíto-
tok, komoly következményekkel fog járni.”¹² Ebből a levélből kitűnik, hogy Bretschneider igen jelentősnek tartotta beadványát. A korábban nyugalomba vonult Pray Györgynek régi prefektusi állásába történt visszahelyezése, és a szenátusnak az a törekvése, hogy Bretschneidert a volt jezsuita Praynak alárendelje, siettetten döntését. 1782. szeptember 16-án kelt levelében még latolgatta az eshetőségeket, mert tisztán látta azt is, milyen veszedelmekkel járhat ez az akció. A lépés, amelyre kényszerült „jól is végződhet, mert a császár egyszerre tisztába jön a magyar tanulmányi ügyekkel, de lehetséges az is, hogy az ellenség, mely rendkívül erős pártfogókkal rendelkezik, végül győztes marad”.¹³ Még egyszer elhalasztotta a végső lépést, vagyis a panaszos beadvány benyújtását, és hajlandó lett volna inkább a kevésbé dicsőséges megfutamodást választani. „... Gebler cseh alkancellár lett, ezért arra gondoltam, ... ő hamarosan jobb helyet szerez nekem és ez visszatartott, mivel írásom a magyar tanügyek t e l j e s r e f o r m j á t vonhatja maga után [kiemelés tőlem, P. E.], és szörnyű vizsgálatokat eredményezhet, holott én sem reformátor, sem a reform okozója, sem a bekövetkező események résztvevője nem kívánok lenni. ... Azt reméltem, hogy ily módon i n p a c e leléphetek, G[ebler] azonban úgy látszik nem tud elég gyorsan más állást szerezni számomra, itt viszont ... a kés már a torkomon van, ezért — bár kedvem ellenére — mégis meg kell tennem a megfelelő lépéseket Ófelségénél... Biztos vagyok abban, hogy amit teszek jogos, és hogy egész Magyarországnak szolgálatot teszek vele. Mégis nagyon félek a dolog rossz kimenetelétől, mert Esterházy kancellár az exjezsuiták barátja...”¹⁴ Bretschneider — akinek rossz sejtelmek később kísérteties pontossággal váltak valóra — végül elszánta magát a nyílt ütközetre, és még 1782 karácsonyán Bécsbe utazott, személyesen adta elő panaszait a császárnál, majd a jezsuiták elleni vádjait írásban is beterjesztette. 1783. április 26-án II. József átutazóban Budán járt, és meglátogatta az Egyetemet. A tapasztaltakkal igen elégedetlen volt, észrevételeit közölte Esterházy kancellárral is: „Különösen a jezsuitizmus állandó huzavonái és exponensei, akik az úgynevezett szenátust vezetik, a pozsonyi tanulmányi bizottság, a helytartótanács, végül a kancellária gátolja és akadályozza az összes határozatokat...”¹⁵

Ürményi és a vizsgálat

Az ügy kivizsgálására Ürményi József kancelláriai tanácsost küldték ki. Az előbbi nyilatkozatból kitűnik, hogy II. József sem az egyetemi szenátust, sem a tanulmányi bizottságot, sem a helytartótanácsot, sem a kancelláriát nem tekintette megbízhatónak, és tegyük hozzá, erre minden oka megvolt. Joggal merül fel a kérdés: vajon Ürményit megbízhatónak tartotta-e? Aligha várhatta tőle a jezsuitizmus leleplezését, hiszen az maga is a jezsuiták tanítványa volt,¹⁶ II. József egyházügyi rendeleteivel már 1781-ben szembeszállt. Határozott protestáns-ellenességről világos képet nyerünk a tolerancia-rendelet előkészítése során készített elaborátumából,¹⁷ és abból a heves vitából, mely ebben a kérdésben közte és Gebler között kialakult.¹⁸ Ürményi a rendi álláspontot védelmezte a szerzetesrendek eltörlésének kérdésében is.¹⁹ Bizalmas jelentések szerint Batthyány József primással, Zilahy Károly országbíróval és Pálffy Károly kancellárral együtt vezére volt annak az arisztokrata ligának, mely József reformjai ellen szövetkezett.²⁰ 1792-ben Laczkovics és Gabelhofer egybehangzóan azt állítják, hogy Zichy és Ürményi a budai „exjezsuita-klub” irányítása alatt állnak.²¹ Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a Martinovicsék ellen lefolytatott hűtlenségi pert tárgyaló királyi tábla elnöke nem

volt más, mint Ürményi József. Nem tudjuk, vajon élt-e II. József Ürményivel szemben a szükséges fenntartásokkal, vagy sem, Bretschneider véleményét azonban ismerjük róla. Ő sem volt mindjárt kezdettől tisztában azzal, hogy ellenségnek vagy barátának tekintse-e, és 1780. július 2-án még „igen derék embernek” tartotta Ürményit.²² 1781. november 20-án azonban már tudta, hogy „az exjezsuiták még kezükben tartják”,²³ sőt 1782. november 24-én már arról számolt be, hogy Ürményi „megcsalja a császárt, és átkozza azokat a helyes intézkedéseket, amelyek ha megvalósulásukat ezek a nehézfejúek nem akadályoznák, népét talán kevesebb mint egy évtized alatt emberi színvonalra emelhetnék”.²⁴ 1783. február 24-i levelében ezt olvassuk: „Ürményi udvari tanácsos gyűlölete, mely csakhamar Pálffy grófot és másokat is ellenem hangolt, nyilván onnan ered, hogy míg Ürményi minden erejével a magyarországi protestánsok felemelkedése ellen küzd, és azon van, hogy ne élhessenek a császár által nekik juttatott jogokkal, addig én az ő pártján nem lehettem. . . ”²⁵ Később: „Ő a magyar felvilágosodás legfőbb ellensége.”²⁶

Mindebből nyilvánvaló, hogy Bretschneider az Ürményi vezette vizsgálat kiemeneteléhez nem fűzhetett vérmes reményeket. A körülmények ismeretében némi kételkedéssel olvasunk tehát arról, hogy Ürményi „teljes részrehajlatlansággal vizsgálta az ügyeket”.²⁷

A vizsgálat 1783. július elején kezdődött, Ürményi jelentése november 15-én kelt.²⁸ Az Egyetem történetével és Bretschneider tevékenységével foglalkozó szerzők²⁹ a jelentésre hivatkozva egybehangzóan azt állítják, hogy bebizonyítást nyert, miszerint Bretschneidernek a szenátus ellen felhozott vádjai „semmi figyelmet nem érdemelnek”, a Pray ellen felhozott vádak „távol állnak a valóságtól”, ami az állítólagos exjezsuitizmust illeti, annak létezése „semmivel sincs bizonyítva”, Bretschneidert „nem a szolgálati buzgóság, hanem igaztalan bosszúvágy, túlhajtott becsűvágy és alaptalan feltevések vezették”. Az említett szerzők általában Pauler egyetemtörténetéből merítik ezeket a megállapításukat, anélkül azonban, hogy konkrét elemzés alá vették volna a jelentésben felsorolt vádakokat, és megvizsgálták volna, vajon a vádak ellen felhozott védekezés megfelel-e a valóságnak. Egyoldalúságukban odáig mentek, hogy nemcsak az eredeti jelentés alaposabb tanulmányozását mellőzték, de figyelmen kívül hagyták másodlagos forrásuknak, Pauler könyvének egyik igen érdekes és fontos megjegyzését is. Pauler a vizsgálatot tárgyaló fejezet végén, jól elrejtve, lábjegyzetben megemlíti, hogy az udvari tanulmányi bizottság Ürményivel ellentétben a jezsuiták túlsúlyát az Egyetemen, „minthogy összetartanak”, beigazoltnak találta.³⁰ Ez az egyetlen utalás is elég okot szolgáltathatott volna arra, hogy felülvizsgálják az egész problémát, de ez nyilván túlságosan sok kényes kérdés felvetését tette volna szükségessé, és ezek megválaszolása mindenképpen módosította volna azt az idealizált képet, amelyet az Egyetem akkori állapotáról festettek. Ennek a munkának elvégzése most már nem késhet soká. A történelemkutatás újabban kimutatta, milyen károkat okozott II. József abszolutizmusa Magyarországon, sok szó esett a németesítésről is, de az egyetemi oktatási reform mérlegének felállítására még nem történt meg.

Az Egyetem a XVIII. század második felében

Egyetemünk történetéről jelenleg csak meglehetősen elavult, sok esetben ki-mondottan egyházi szemléletű művek állanak rendelkezésünkre, márpedig ezekből semmi esetre sem tűnik ki, igaza volt-e Bretschneidernek, amikor az elmaradt viszonyokat ostorozta, és reformokat sürgetett. Az mindenképpen tény, hogy a

budai Egyetem — a többi XVIII. századi főiskolához hasonlóan — a középkori hagyományokat csaknem töretlenül megőrizte még a XVIII. század második felében is. Minthogy eredetileg papi létesítmény volt, túlnyomóan egyházi befolyás alatt állt. A hagyománytisztelet és merevség nemcsak a tanítás módjában (felolvasás), régi elavult tankönyvek használatában mutatkozott meg, hanem jelentkezett az Egyetem egész struktúrájában is, gondoljunk csak a teológia előjogaira a többi karokkal szemben.³¹ Egyetemünk 1773-ig hivatalosan is a jezsuiták kezében volt, tőlük függött a tanszékek betöltése, de még az előadások rendjének megszerzése is. Az oktatás az 1599-ben készült hirhelt „Ratio studiorum” alapján folyt még másfélszázaddal később is. Az oktatásnak ezt a formáját nemcsak a kívülállók és rosszakarók bírálták, hanem néha a rend tagjai maguk is.³² 1753 után külföldön több jezsuita professzor szakított az addigi módszerrel, és filozófiai előadásait Christian Wolffra támaszkodva tartotta, Descartes, Leibniz és a fejlődő természettudományok hatására eltávolodott a skolasztikától.³³ Hasonló törekvésekkel Magyarországon is találkozunk. A hazai jezsuita professzorok a XVII. században még nem voltak hajlandók tudomást venni a descartes-i fizikáról, noha minden nagyobb külföldi egyetemen már ezt tanították. Mária Terézia 1753. évi rendeletének hatására azután végre nálunk is megjelent néhány új tankönyv, és ezek — bár számos engedményt tettek a vallásnak — a karteziánus fizika elveire épültek. Ekkor azonban külföldön már a haladóbb newtoni tanok terjedtek mindenütt. A hazai tankönyvek rendkívül terjedelmesek, fejtegetéseik körülményesek és hosszadalmasak, mégis nyilvánvaló jelei annak, hogy a hagyományos oktatási módot már maguk a jezsuiták sem érezték — legalábbis a fizika területén — kielégítőnek.³⁴ Ennek ellenére a tényleges változások az Egyetemen jelentéktelenek voltak, a jezsuiták továbbra is ragaszkodtak ahhoz, amit tömören három szóban lehet jellemezni: konzervatív, jelentéktelen, provinciális.³⁵ Makacsul ragaszkodtak a hároméves filozófiai tanfolyamhoz; a professzorok felolvastak vagy diktáltak, a négyhetenként ismétlődő disputációkon legfeljebb a vitatkozásban és érvelésben szerezhettek a hallgatók némi jártasságot, átfogó ismereteket, tudományos problémák önálló megoldását nem kívánták meg tőlük. A jezsuita egyetemi tanárok — egy-két kivételtől eltekintve — ennek megfelelően a XVIII. században nem örvendtek valami nagy tekintélynek, a közvélemény gyakran tette őket gúny tárgyává.³⁶ Túlnyomó részük erősen konzervatív, részben reakciós elemek közül került ki, és szemben állt a kor haladó eszméivel.³⁷

Az egyetemek átalakítása hasznosabb és célszerűbb intézményekké Ausztriában és Magyarországon a legszorosabb összefüggésben állt a felvilágosult abszolutizmus általános kormányzási irányvonalával. A cél a birodalom egész területére kiterjedő egységesítés volt, a rendi rétegződésű társadalom, a sokféle feudális hagyománnyal terhelt Habsburg-monarchia átváltoztatása az alattvalók viszonylag egységes „szövetségévé”, vagyis centralizált hivatalnok-állammá. Ezt szolgálta minden intézkedés, az államapparátus tökéletesítése, hatáskörének kiterjesztése az abszolút uralkodó hatalmának erősítésével, az állami jövedelmek növelése, a törvényhozási, kormányzási, pénzügyi és hadügyi reformok éppúgy, mint az oktatásügy terén végrehajtott átszervezések.³⁸

A jezsuita rend feloszlása (1773) fájdalmasan érintette az Egyetemet, sok tanszék gazdát cserélt, Mária Terézia rendelkezése értelmében a teológiai karon nem taníthattak volt jezsuiták.³⁹ A bölcsészkaron azonban újra a volt jezsuitákat nevezték ki,⁴⁰ az 1774-ben kidolgozott új tanterv csak az osztrák főiskolákra terjedt ki, a Ratio Educationis (1777) pedig az Egyetem vonatkozásában még az előbbinél is kevésbé felelt meg a modern követelményeknek.

II. József reformjai azután már nagyobb viharokat támasztottak a tanulmányi ügyek területén is. Megszüntette a régi pompát, és az annak kifejtésére szolgáló alkalmakat: a promóciókat, a különböző akadémiai aktusokat, a védőszentek ünnepeit, a különböző egyházi ünnepeket, körmeneteket, névadó ünnepségeket, és más hasonlókat. Komoly változást jelentett az is, hogy a felvilágosodás és a tolerancia eredményeként nemkatolikus, protestáns tanárokat is alkalmaztak. Az egyházi befolyás háttérbe szorítása a volt jezsuita rendi professzorok hangsúlyozott mellőzésében is jelentkezett. A disputációkra alapozott formális oktatási forma eltűnt, de nem voltak jelentéktelenek a tanrendi változások sem. Új katedrák létesültek (államtudományok, szépirodalom, természetrajz, történeti segédtudományok, technológia, alkalmazott matematika). A már korábban is tanított tárgyaknál pedig eltolódott a súlypont (a filozófiában az etika — gyakorlati filozófia — erősen tért hódított a metafizika rovására, a kísérleti fizika pedig az akkor elméleti fizikának nevezett stúdium rovására gyarapodott). A német nyelvű oktatás bevezetésével a latin nyelv háttérbe szorult mint az oktatás és ezzel a tudomány nemzetközi nyelve.⁴¹ Magyarországon, ahol a reformok gyarmati elnyomással fonódtak össze, mindez sokkal bonyolultabb helyzetet teremtett, mint Ausztriában. A felvilágosult abszolútizmussal ellenséges magatartás, különösen a nyolcvanas évek elején, az esetek többségében mégis a haladó intézkedések elleni fellépést jelentett, különösen a főnemesi-klerikális reakció részéről. A reakció helyzetét megkönnyítette, hogy haladás elleni harca során a nemzeti függetlenség védelmezőjének álarcában léphetett fel.⁴²

Ellentét a jogi és a teológiai kar között

Ürményi jelentését⁴³ olvasva, azonnal szembetűnik a nyilvánvaló rosszindulat. A jelentés Bretschneider vádjait egészen röviden és tömören, mintegy utalásszerűen tartalmazza, hiszen a panaszos beadványból ezek már ismertek. A vádpontok után jóval részletesebben következnek a védekezésékhöz felhozott érvek, majd a biztos megállapításai. Mellékletként csatolta jelentéséhez Ürményi a vádlottak védekezésének teljes szövegét, Bretschneider viszonválaszainak felküldését azonban mellőzte, hogy — amint írja — jelentése világos és áttekinthető maradjon, ezeket az iratokat, ha szükséges, még utólag is be lehet szerezni, erre azonban szerinte semmi szükség.⁴⁴ Ezzel Ürményi lehetővé tette a szenátus és a többi bepanaszolt számára, hogy védekezésükben bármit felhozhassanak, tekintet nélkül annak helytálló vagy helyt nem álló voltára; hogy a tényeknek meg nem felelő állításokat hitelesnek tüntessenek fel, és valamennyi vádpontot vitássá tegyék. Mindezt nyugodtan megtehették, hiszen azokat az iratokat, amelyek valótlan állításaikat megcáfolhatták volna, Ürményi egyszerűen elsüllyesztette. Ez annál is könnyebben sikerülhetett neki, mert II. Józsefnek szokása volt, hogy csak a jelentéseket tanulmányozta át, az ügyiratokat nem.⁴⁵

Ürményi jelentése már bevezetésében leszögezte, hogy az Egyetemen dúló viszályokkal kapcsolatos kérdéseire a szenátustól, a kari igazgatóktól és a többi professzortól kapott válaszokból az derült ki, hogy a megkérdezetteknek a Bretschneider és Pray között meglevő személyi ellentétén kívül semmiféle személyi ellentétről nincs tudomásuk, tehát az erről szóló vádak koholtnak minősíthetők.⁴⁶ Később mégis kénytelen bizonyos ellentétek meglétét elismerni. Bretschneidernek a szenátus ellen felhozott vádjai többek között (6—12. pont) az Egyetemen felmerült néhány konkrét problémával foglalkoznak. A 6. pont a teológiai és a jogi kar igaz-

gatójának viszálykodását teszi szóvá, melynek következményeként Bretschneider szerint a szenátus ülésein a közügyeket a személyi problémák háttérbe szorították. A szenátus erre a vádra adott válaszában — úgy látszik — elfelejtette, hogy korábban „semmiféle” viszályról sem tudott, mert most már csak azt bizonygatja, hogy a kari igazgatók között kialakult ellentét az ügyintézésre semmiféle hátránnyal nem járt, amit az is bizonyít, hogy a szenátus napirendjén szereplő ügyek akadálytalanul elintéztést nyertek.⁴⁷

A szenátus válasza Ürményit tökéletesen kielégítette. Azt most már nem lehetett letagadni, hogy valamilyen ellentét mégis csak van, de „*nincsenek nagyobb nézeteltérések, amelyek az oktatás ügyének komolyabb kárt okoznának*”.⁴⁸ És mi erre a bizonyíték? „*Ha ily csekély nézeteltérések komoly hatással lehetnének az oktatásügyre, akkor aligha volna a világon olyan egyetem, ahol virágzik a tudomány, hiszen ehhez hasonló nézeteltérések más egyetemen még gyakrabban is előfordulhatnak, amint-hogy több ember között ez másként nem is lehet.*” Ragyogó okfejtését így zárja le: „*A Bretschneider panaszolta viszályok nem érdemelnek figyelmet már csak azért sem, mert mostanra mind elültek, jelenlétben senki sem panaszkodott róluk.*”⁴⁹ Ürményi — úgy látszik — azt várta, hogy a vádlottak a vizsgálat idejére sem változtatnak viselkedésükön? Tudnia kellett, hogy kiküldetésének hírére azonnal készülődni kezdtek a kellő fogadtatásra. Pár lappal előbb jelentésében maga is megemlíti, hogy Bretschneider hozzá intézett beadványában külön felhívta figyelmét arra, hogy az exjezsuiták amikor értesültek a biztos kiküldéséről, igyekeztek gyorsan lecsendesíteni a dühöngő viszályokat.⁵⁰ Erről azonban Ürményi nem akart tudomást venni, pedig a vádak igenis helytállóak voltak.

Különösen súlyosak voltak a problémák a teológiai karral kapcsolatban. A kar igazgatójává 1777-ben Szabó Andrást nevezték ki. Szabó kezdettől szembeszegült II. József intézkedéseivel, és nyílt harcot folytatott egységesítési törekvései, az oktatás reformja ellen,⁵¹ igyekezett gátat vetni a jelentkező felvilágosult erők érvényesülésének.⁵² A bécsi „szisztéma” bevezetésének tervével a maga újonnan kidolgozott rendszerét szegelte szembe. Ebben Batthyány József prímás és Patachich Adám kalocsai érsek is támogatta.⁵³ A jogi karral az egyházjogi előadások miatt tört ki a viszálykodás. Az egyházjogot ui. a jogi karon adták elő, de teológusok is hallgatták. Szabó a tanszéket igyekezett ellenőrzése alá vonni, de ellenállásba ütközött. Lakics György, az egyházjog tanára 1780-ban nyugalomba vonult, utóda Markovics Mátyás Antal lett. Markovics Martini, Riegger és Sonnenfels tanítványa, a természetjog híve volt, vagyis szemben állt a hazai jogfelfogással, amely szerint mindent a Corpus Juris alapján kell magyarázni. Szembe is került emiatt a reakció képviselőivel. „*Markovicsnak tapasztalnia kellett, hogy az egyháziak nem könnyen nyugodtak bele az új tanóknak egyetemi oktatásába. Konzervatív körök nyíltan is állást foglaltak a jozefinizmussal szemben.*”⁵⁴ Szabó ahol csak tehette, akadályokat gördített az oktatás útjába, mert az előadottak ellenkeztek felfogásával. 1780-ban a teológushallgatók közül mindössze ketten látogatták Markovics előadásait, a vizsgáktól azonban Szabó ezeket is eltiltotta. A jogi kar panaszt tett emiatt, az ügy a helytartótanács elé került, ahol 1781-ben a jogi kar javára döntötték el a kérdést.⁵⁵ Ezzel azonban korántsem zárult le a vita. „*Az összetűzések napirenden voltak, mert a teológiai karon nem szívesen látták, hogy a növendékek a világi karra járjanak.*” Csakhamar újabb botrány izgatta fel a kedélyeket. 1783-ban Markovics egyik előadásában tagadta, hogy a pápa minden tévedéstől mentes, vagyis csalhatatlan volna. Godall István teológushallgató vitába szállt vele, később pedig röpiratot adott ki ellene két ízben is, nyilvánvalóan nem saját kezdeményezésére, a cenzúra kétszeri kijátszásához is felsőbb segítségre volt szüksége.⁵⁶

Szabó szembe került Barics Alberttel is,⁵⁷ a stasztisztika és világtörténelem tanárával,⁵⁸ mert a Zopheus könyvét, a *Historia naturalis*-t ajánlotta hallgatóságának, márpedig ez Szabó szerint hevesen támadta a pápát és az egyházat, és „*telve volt tévtanokkal*”. A szenátus átírt Patachichnak, hogy „*akadályozza meg az ifjúság megrontását*.” Szabó később hasonló könyvek ajánlásáért ismét feljelentette, a hallgatók kezébe került példányokat pedig elkoboztatta. Elrendelte, hogy a teológiai kar hallgatóinak az ő tudta nélkül semmiféle könyv nem ajánlható.⁵⁹

A szenátus mind Markovics, mind Barics esetében elhárítja magáról a felelőséget, a Godall-ügyhöz semmi köze, Bariccsal szemben pedig helyesen járt el a teológiai kar igazgatója.⁶⁰ Ürményi nem tett említést a kérdésről, csak általánosságban beszélt, és ezzel igyekezett elkerülni a színvallást.

A szenátus szerepe a Bretschneider—Pray vitában

A szenátus ellen felhozott valamennyi vádpontot nem vehetjük itt sorra, de a harmadikról még meg kell emlékeznünk,⁶¹ ennek alapján ui. képet nyerhetünk arról, milyen módszereket alkalmazott a szenátus az Egyetemi Könyvtáron belül Bretschneider és Pray között kialakult ellentétek kiélezésére; hogyan támogatta Bretschneider ellenfeleit. Az említett vádpont szerint a szenátus Bretschneider felterjesztéseit nem továbbította a helytartótanácsnak, hasonlóképp visszatartotta azokat a jelentéseit és beadványait is, amelyekben a kusztoszokra, Wagnerre és Schönvisnerre tett panaszt. Ugyanakkor a szenátus a panaszok kivizsgálására a maga részéről sem tett semmit, és a könyvtári személyzetnek és munkáknak a két prefektus között elrendelt felosztását késleltette.

A fentiek megértéséhez elengedhetetlen a könyvtár akkori személyi viszonyainak ismerete. Bretschneider kinevezésekor ui. Pray György, aki addig a könyvtár prefektusaként működött, felmentését kérte. Pray a felosztatott jezsuita rendnek volt tagja, és a felosztatás után továbbra is a rendhez tartozónak érezte magát. Novák Krizosztom Benedek-rendi szerzeteshez 1780—1781-ben írott levelei arról tanúskodnak, hogy az udvarban és tisztviselőiben halálos ellenséget látott. Megrongált egészségi állapotára hivatkozva kérte elbocsátását, de később maga is beismerte, hogy ez csak ürügy volt. Nem kívánt — és úgy gondolta, nem is tud — a megváltozott légkörben dolgozni. Nyugdíjaztatása után⁶² a pannonhalmi Benedek-rendi kolostorba akart elvonulni.⁶³ Alig várta, hogy összezsomagolhassa holmiját és elhagyja Budát, „*ezt a gyűlöletes és ellenséges helyet*”,⁶⁴ a számára kiutalt 400 forint évi nyugdíjat kevesellte, gúnyolódott az udvar szűkmarkúságán, megvetéssel és ellenséges hangon szólt a volt szerzetesek bécsi ellenségeiről, az Egyetem megnyitása alkalmából rendezett ünnepségekről, Novákkal közölte, hogy távol kívánja tartani magát, és meg sem jelenik azon.⁶⁵ Amikor könyv- és kéziratgyűjteményét a helytartótanács meg akarta vásárolni, először kitérő választ adott, de Nováknak elmondta, hogy ezzel csak időt szeretne nyerni, mert kézirateit titokban rövidesen hajóra rakatja, és Komáromba szállítja. Terve az volt, hogy eltartása fejében könyvtárát a pannonhalmi apátságra hagyja.⁶⁶ Nyugdíjügyének lezárása után⁶⁷ azonban már nyíltan válaszolt: „*... Nem azért kértem elbocsátásom, hogy életem hátralevő részét nyugalomban és semmittevéssel töltssem, hanem hogy továbbra is hazám történetével foglalkozzam, amennyire erőm megengedi. Ezért amíg élek, addig szükségem lesz könyveimre és kézirateimra, ez legféltebb kincsem, amelyet minden pénznél és állásnál többre becsülök. Inkább éle-*

temtől válnék meg, mint ezektől, és csak végrendeletemben intézkedem majd felőlük. . ."⁶⁸
Utolsó mondatához ezt a magyarázatot fűzi Nováknak írt levelében: „*A végrendeletet szántsándékkal említettem, nehogy azt reméljék, hogy halálom után az Egyetemi Könyvtár megszerezheti könyvtáram.*”⁶⁹

1780. november 26-án még arról írt Pray, hogy hamarosan csomagol és indul Panonhalmára. 1781. február 24-én azonban már egészen más értelemben írt Patachichnak. Kifejtette, hogy nem akar elveszni az ismeretlenség homályában, kész könyvtárát és kéziratait *akár el is adni*, ha könyvtárvezetői állásába régi fizetésével visszahelyezik, és 400 forint évjáradékot biztosítanak számára.⁷⁰ Patachich közvetítésére a helytartótanács elfogadta a feltételeket.⁷¹

Mi bírhatta rá Prayt, hogy megváltoztassa oly szilárdnak mutatott elhatározását? Ennek kiderítése a jövő feladata. Bretschneidert mindenestre kellemetlen meglepetésként érte, amikor 1781. július 19-én kézhez kapta az egyetemi szenátus leiratát, mely felszólította: jelenjék meg Pray ünnepélyes beiktatásán. Meglepetése annál nagyobb volt, mivel Vörös Antal jogi kari igazgatótól korábban arról értesült, hogy Pray csak a könyvtárosi címre és fizetésre tart igényt, de ténylegesen nem kívánja betölteni az igazgatói tisztséget. Most pedig kiderült, hogy Pray élni kíván jogkörével. Bretschneider ettől kezdve Pray, Wagner és Schönvisner személyében három exjezsuitával állt szemben, és a már amúgy is komoly ellentétet a könyvtáron belül még jobban elmérgesítette a két igazgató között a rangelsőségért meginduló harc.

Bruckner ezekben a küzdelmekben „*tisztán személyi villongások hosszú sorát*” látja,⁷² az ilyen elképzelések tarthatatlanságára már korábban rámutattunk. A két igazgató között fennálló ideológiai ellentétek már önmagukban is elegendő okot szolgáltatottak arra, hogy szembekerüljenek egymással, egyes jelek azonban arra engednek következtetni, hogy az ellentéteket a szenátus szándékosan is szította. A szenátusnak tudnia kellett, hogy két igazgató nem férhet meg egymás mellett, Bretschneider erre vonatkozó tiltakozó észrevételeit mégsem vette figyelembe. Bretschneider már 1781. július 20-án hangot adott annak a nézetének, hogy ha Prayt nem rendelik az ő vezetősége alá, akkor az egyetlen megoldás az volna, ha a funkciókat és feladatokat megosztanák egymás között, mivel ő semmi esetre sem kerülhet alárendelt viszonyba Prayjal.⁷³ Bretschneider érvelését még Pray is alátámasztotta, beadványban kérte ui. a szenátust, döntsön végre a rangsor körüli vitában. Bevallotta ekkor, hogy amikor nyugdíjaztatását kérte, nem öregsége és egészségi állapota volt a valódi ok, hanem az, hogy nem tartotta lehetségesnek, hogy két teljesen egyenlő rendelkezési joggal felruházott könyvtáros együtt dolgozzon.⁷⁴ Szerinte az elsőség őt illeti, a szenátus is őt támogatta. A tanulmányi bizottság azonban meghagyta mindkettőjüket egyforma rangban, és elrendelte, hogy a feladatokat osszák fel közöttük. 1782. július 25-én a helytartótanács ilyen értelemben hozott határozatot.⁷⁵ Ezt a határozatot azonban a szenátus nem hajtotta végre, és ezzel Bretschneider igazgatói tevékenységét szinte lehetetlenné tette. Pray és társai (Wagner és Schönvisner) éltek is az így adódó lehetőségekkel: igyekeztek kivonni magukat a terhesnek érzett munkák alól. Emiatt Bretschneider több ízben panaszt is tett ellenük.⁷⁶

Visszatérve Ürményi jelentésére, a szenátus kénytelen volt beismerni, hogy Bretschneider panaszos jelentéseit valóban nem terjesztette fel a helytartótanácshoz, ennek oka azonban az volt, hogy a jelentéseket csak olyankor szokták továbbküldeni, ha azt felsőbb helyről kifejezetten kéri. Egyébként a kusztoszok elleni vádak at a szenátus saját kebelében, felsőbb hely zaklatása nélkül kívánta elintézni, intő szóval és feddéssel csendesítve le a szemben álló feleket. Ez a védekezés nem helyt-

álló, hiszen az iratanyagból kitűnik, hogy a helytartótanács még 1780. október 19-én utasította a szenátust: a könyvtárvezető és a kusztoszok által készített jelentéseket havonta terjessze fel.⁷⁷ Talán ez a nyilvánvaló hazugság az oka, hogy Ürményi csak jóval később, jelentésének egészen más részében reflektált erre a vádra,⁷⁸ és ott már más magyarázatot keresett a mulasztásra. Eszerint Bretschneider 1781. évi május és június havi jelentéseit, melyeket július 5-én nyújtott be a szenátusnak, nem utóbbi hibájából nem terjesztették fel, hanem azért, mert a rendelkezések értelmében a kusztoszoknak is alá kellett volna írniuk azokat, ez pedig nem történt meg. Természetesen ez is csak utólagos mentegetőzés, hiszen ha Bretschneider jelentései nem feleltek meg az előírásoknak, akkor a szenátusnak mint hibásat vissza kellett volna küldeni őket, és felszólítani Bretschneidert, hogy a hibát javítsa ki. Ehelyett az iratokat egyszerűen elfektették. A formai okokra való hivatkozás abszurd volta még nyilvánvalóbb lesz, ha arra gondolunk, hogy Bretschneider ezekben a jelentésekben éppen azt panaszolta, hogy a kusztoszok nem hajlandók részt venni a könyvtári munkában, feladatukat csak vonakodva és hanyagul látják el.⁷⁹

A funkciók megosztását illetően a szenátus ismét tagadja bűnösségét. Igenis eleget akart tenni a felsőbb rendelkezésnek, de éppen Bretschneider volt az, aki ezt megakadályozta oly módon, hogy nem nyújtotta be a megosztás tervét, és mert azt terjesztette, hogy el őhajt távozni Budáról. Emiatt a megosztást nem erőltették, hanem félbehagyták.⁸⁰ Egyik érv sem fogadható el. A szenátus köteles lett volna végrehajtani a helytartótanács rendelkezését akkor is, ha Bretschneider nem nyújtotta volna be tervét, sürgetnie kellett volna, ezt azonban nem tette. A Bretschneider távozásáról „terjedő” hírek sem mentették fel a szenátust kötelessége alól, hiszen semmiféle hivatalos értesítést nem kapott erre vonatkozóan. Az iratanyagból kitűnik, hogy a funkciók megosztása Bretschneidernek szinte szívügye volt, ezt állandóan szorgalmazta. Már 1781. július 20-án ajánlotta, hogy az ún. „index realis” készítését bízzák Prayra. Ugyanez év december 23-án sürgette a döntést ebben a kérdésben.⁸¹ A szenátus ellenben 1782. február 4-i válaszában közölte, hogy „majd annak idején” intézkedni fog.⁸² 1782. május 11-i felterjesztésében Bretschneider ismét kifejtette, hogy szerinte meg kellene osztani a feladatokat és a hatáskört. *„Pray úrnak és társainak szívesen átengedném a magasabbrendű és izesebb munkákat, pl. az index realis készítését és más hasonlókat, ennek elrendelését azonban felsőbb helyről várom, azzal az utasítással együtt, mely megparancsolja, hogy az elvégzett munkáról havi jelentés készítése kötelező...”*⁸³ Július 28-án újból sürgette a szenátust, szeretné, ha már intézkedne, *„nehogy két könyvtáros idejét tetlenül fecsérelje”*.⁸⁴ A válasz erre is csak az, hogy megfelelő időben majd intézkedés történik.⁸⁵ Csak 1782. szeptember 7-én kelt az a leirat, mely végre felszólította Bretschneidert, nyújtson be tervezetet a könyvtári munka és személyzet hatásköri megosztását illetően.⁸⁶ Egyelőre nem találtuk nyomát, mi lett ennek a felszólításnak következménye, az előzmények alapján azonban nem hihető, hogy Bretschneider válaszatlanul hagyta ezt a leiratot, hiszen a megosztás tervét — mint láttuk — már ezt megelőzően benyújtotta.

Ürményi ismét azonosította magát a szenátussal, ennek ellenére ő már nem emlegette Bretschneider mulasztását a felosztás elodázásában. Ehelyett más mentéseket keresett a szenátus számára, ami ismét arra mutat, hogy az iménti vád nem lehetett helytálló. Ürményi elismerte, hogy *„mivel a könyvtárosok között... a megbomlott egyetértést helyreállítani nem lehetett, az lett volna a megoldás, hogy a munkát és a beosztottakat felosszák közöttük, hogy ily módon a rá szabott munkát kiki serényen elvégezhesse. Minthogy azonban a kalocsai érsek [Patachich], a szenátus elnöke, akinek ez feladata lett volna, akkoriban Pesttől távol volt; majd pedig kiküldetése az Egyetem*

ügyében ismeretessé vált, ráadásul Bretschneider nyíltan hirdette, hogy elhagyja Budát, és másutt nyer alkalmazást, ezért a rendelkezést nem hajtották végre.⁸⁷ Figyelmet érdemel, hogy a helytartótanács rendelete a megosztásról 1782. július 25-én, az Ürményi kiküldetését elrendelő udvari dekrétum vizont 1783. május 2-án kelt. Közben csaknem teljes esztendő telt el! Lett volna tehát elég idő, Patachich sem volt állandóan távol. Nyilvánvaló, hogy a szenátus kezdettől akadályozta ezt az intézkedést, mert érdekei a vizsály fenntartását kívánták. Ezt — nyilván nem szándékosan — maga Ürményi adja tudtunkra, amikor így ír: „*Pray és Bretschneider könyvtárosoknak a rangelsőség miatt támadt ellentéteiről szóló jelentéseit 1781. december 15-én nyújtották be [a szenátushoz], a helytartótanácshoz az elsőt 1782. május 11-én terjesztették fel. Ennek oka az volt, hogy a szenátus remélte, az ügyet barátságosan is elintézheti. Mivel, ha késedelmesen is, de a felterjesztés mégis megtörtént, szándékos elsikasztás nem tételvezhető fel. Ha a szenátust egyáltalán vádolni lehet azzal, hogy ezekhez az ellenségeskedésekhez valami köze van, azt semmi esetre sem részrehajlásnak, hanem legfeljebb a pontos ügyintézés terén elkövetett csekély mulasztásnak lehet tekinteni.*”⁸⁸ Mi rejtőzik a körmönfontan fogalmazott mondatok mögött? „Mindössze” az történt, hogy a két szemben álló fél beadványait — melyekből talán még idejében fény derült volna az állapotok tarthatatlanságára — visszatartották, és öt hónap eltelte után is egyedül csak *Prayét terjesztették fel a helytartótanácshoz!* A felterjesztések visszatartásával sikerült állandósítani a vizsálykodást az Egyetemi Könyvtárban, és így olyan helyzetbe sodorni Bretschneidert, hogy végül önként kívánt eltávozni Budáról. A szenátusnak éppen ez lehetett a célja, megszabadulni a protestáns idegentől, továbbra is biztosítani az egyháziak, a jezsuiták egyeduralmát az Egyetemi Könyvtárban és az Egyetemen.⁸⁹

Az exjezsuitizmus az Egyetemen

Bretschneider vádjainak tulajdonképpen leglényegesebb csoportja „*Az Egyetemen burjánzó exjezsuitizmusról*” címet viseli. Bretschneider az exjezsuitizmust emlegette mindig, amikor ellenségre akadt. Valójában természetesen nemcsak a volt jezsuiták szegültek szembe a felvilágosodás eszméivel és a felvilágosult abszolutizmus intézkedéseivel, nemcsak ők ragaszkodtak maradi módon a múlt kiváltságaihoz vagy a hatalomhoz, nemcsak ők gyűlölték a protestánsokat és az új osztályokat vagy német hivatalnokokat. Semmiképpen sem volt tehát helyes a különböző irányzatokat egy kalap alá venni. Ebbe a hibába azonban nem egyedül Bretschneider esett bele abban az időben, ugyanígy jezsuitizmust emlegettek néhány évvel később a magyar jakobinus mozgalom vezetői és résztvevői is.

Bretschneider exjezsuitizmus elleni vádjainak első pontja szerint az Egyetemen a volt jezsuiták többségben vannak, és kezükben tartják a hatalmat.⁹⁰ Állításának bizonyítására teljes névsort állított össze róluk.⁹¹ A szenátus szerint azonban ebben a névsorban olyan nevek is szerepeltek, melyek viselői a tanulmányi ügyekben nem játszottak szerepet. Valójában csak 23 exjezsuita áll az Egyetem szolgálatában, 91 egyéb alkalmazottal szemben; fizetésük 16 900 forint, míg a többieké 42 739 forint.⁹²

Ürményi ehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy Bretschneider adatai szerinte is túlzottak, rosszindulatra vall, hogy az Academia Theresianában és az egyetemi gimnáziumban működő exjezsuitákat is az Egyetemhez számítja, hiszen „rendszerint” csak a kari igazgatókat, a négy kar professzorait és a könyvtár személyzetét szokták odatartozónak tekinteni.⁹³ Ha el is fogadjuk ezt az érvelést és el-

ismerjük, hogy a gimnázium és az akadémia személyzetét leszámítva, az exjezsuiták nem voltak „abszolút” többségben, akkor is fennáll az a tény, hogy a fontosabb pozíciókat kezükben tartották. A fizetések megoszlásáról éppen a szenátus által közölt adatokból is kitérünk, hogy míg az exjezsuiták átlagfizetése 735 forint volt, addig a többieké mindössze 470 forint. Már említettük, hogy ezen a véleményen volt az Ürményi jelentését felülvizsgáló udvari tanulmányi bizottság is, és ezért a jezsuiták túlsúlyát — „*minthogy összetartanak*” — beigazoltak találta.

Bretschneider különösen azt fájlalta, hogy éppen a szerinte legfontosabb kar, a bölcseészkar tanszékeit töltik be exjezsuiták.⁹⁴ A szenátus válasza igen tanulságos. „*A filozófiai kar [azaz a bölcseészkar] tanszékei közül a metafizikait [filozófiát], a matematikait és a rendkívülit [állandó helyettes] mások [értsd nem jezsuiták] foglalják el, . . . nem igaz tehát, hogy a [z exjezsuita] filozófiai professzorok száma nagyobb a többiekénél.*”⁹⁵ A válasz világos és egyszerű, a vád teljes egészében megcáfoltnak tekinthető, a biztos nem is fűz hozzá észrevételt. Vajon érdemes-e ennek ellenére utánanézni, megfelel-e a valóságos helyzetnek a szenátus közlése? Talán érdemes. A tény ui. az, hogy 1783-ban, a vizsgálat lefolytatása idején a bölcseészkaron tanító tizenhárom professzor közül tizenegy exjezsuita volt. Exjezsuita adta elő az esztétikát (Szerdahelyi György), a történelmet (Katona István), a felsőbb mathesist (Mitterpacher József), az alkalmazott felsőbb mathesist (Rausch Ferenc), a csillagászatot (Weiss Ferenc), a természettant (Horváth K. János), a természettan és mezőgazdaságtan elemeit (Püspöky Ferenc), a természetrajzot (Piller Mátyás), a címer- és pecséttant (Wagner Károly), az oklevéltant (Pray György), az érem- és régiségtant (Schönvisner István). A tizenkettedik exjezsuita Makó Pál, a kar igazgatója volt.⁹⁶ Nem volt exjezsuita Dugonics András, az elemi matematika tanára, és Branischa József, az extraordinarius, aki a beteg professzorok helyettesítését látta el, és mint ilyen alárendelt szerepet játszott. A szenátus állítása szerint a filozófiai tanszéket sem exjezsuita töltötte be, ez azonban az igazságnak csak egy része volt. 1783. február 20-án ui. meghalt Handerla Ferenc, és ezzel a filozófiai tanszék megüresedett. A szenátus és a jezsuitapárt azonnal működésbe lépett, és helytartótanácsi, valamint kancelláriai kapcsolatai igénybevételeével mindent elkövetett, hogy a volt jezsuita Szunerrits Márton győri tanárt neveztesse ki. Az akció csak azért nem járt sikerrel, mert Bretschneider idejében felhívta József figyelmét a jezsuitaveszélyre. II. József ennek alapján a május 24-én benyújtott kinevezési felterjesztésre azt válaszolta, hogy a tanszék betöltése előtt meg kell várni a vizsgálat eredményét, „*nehogy a jezsuita elvekkal megmételyezett professzorral az úgy is meglevő ilyen áramlat új erősítést nyerjen*”.⁹⁷

Ürményi, akinek ismernie kellett a helyzetet, mélységes hallgatásba burkolózott, nem mutatott rá a szenátus érvelésének hamis voltára, nem tárta fel a tényleges számszerű arányt, és ezzel az eddiginél is világosabban leplezte le elfogultságát. Nem kétséges, hogy az egész vizsgálat és a nagy műgonddal összeállított jelentés hasonló „tényeket” tartalmaz, és így valószínű, hogy az anyag további tanulmányozása még sok érdekes hamisítást hozhat majd napfényre. Ezúttal azonban nincs elegendő terünk arra, hogy valamennyi vádpontot és védekezést, pontosabban ellentámadást sorra vegyünk. Annyi mindenesetre az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy Bretschneider legfontosabb vádjai megfeleltek a valóságnak, bár a szenátus vakmerő módon még könnyen bizonyítható tények esetében is tagadott, Ürményi pedig a részletek elhallgatásával igyekezett támogatni Bretschneider ellenfeleit.

A vizsgálat következményei

A bölcsészkar helyzetével Ürményi általában elégedett volt, a karon szerinte válogatott, derék férfiak tanítottak.⁹⁸ A teológiai karról is alig volt jelenteni valója, az előadások szerinte a bécsi szisztéma szerint folytak.⁹⁹ Holott 1784/85-ben a generális szemináriumok megvizsgálásával megbízott Rautenstrauch azt állapította meg, hogy a tanárok többségének előadása nem megfelelő, és 1785. július 11-én ennek eredményeként új teológiai tantervet vezettek be.¹⁰⁰ Ürményi jelentése inkább csak a könyvtári munka területén foglalkozott részletkérdésekkel. A tanulmányi ügyeket tárgyaló része így oszlik meg: húsz és fél lap jut az Egyetemi Könyvtárra, hét lapon intézte el a bölcsészkart, kettőn a teológiai, négyet szentelt a jogi, hetet az orvosi karnak, kettőt a csillagvizsgálónak és hatot a természettudományi múzeumnak.

Az Egyetem történetével foglalkozó művek úgy tüntették fel, mintha Ürményi jelentése alapján az udvar is arra a meggyőződésre jutott volna, hogy Bretschneider vádjai „*semmiképp sem állhattak meg*”, és „*Ürményinek teljesen igaza volt, hogy visszautasította őket*”,¹⁰¹ megállapítva, hogy a panaszokat egyedül az irigység sugallta.¹⁰² Természetesen javasolt Ürményi néhány változtatást is, ezek azonban jelentéktelenek voltak, és így nem felel meg a valóságnak a kartörténeteknek az az állítása, hogy József egyetemi reformjainak alapja Ürményi jelentése volt.¹⁰³ Éppen II. József intézkedései mutatják, hogy Bretschneidernek végül is igaza lett, amikor azt írta, feljelentése a magyar oktatásügy alapvető átszervezését fogja eredményezni. Még 1783-ban rendelet jelent meg a teológiai kar teljes átszervezéséről, leválasztották az Egyetemről, és generális szemináriumként helyileg is elkülönítették.¹⁰⁴ 1784. március 10-i rendeletével II. József megszüntette a kari igazgatói állásokat, az Egyetem elnökének tisztségét és feloszlatta az egyetemi szenátust.¹⁰⁵ A kancellária ellenezte a kari igazgatók megszüntetését, mire József így válaszolt: „*Mivel a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a karok igazgatói legtöbbször a tudományok fejlődésének és tökéletesedésének legnagyobb akadályát alkotják, ez a hivatal eltörölendő.*”¹⁰⁶ A szenátus feloszlata sem ment ellenállás nélkül. A helytartótanács késett a rendelkezés végrehajtásával, úgyhogy az 1785. január 8-ig ideiglenesen tovább működött, amit az uralkodó helytelenített.¹⁰⁷ 1784. augusztus 6-án a bölcsészkaron az addig kétéves tanulmányi időt háromra emelték fel,¹⁰⁸ augusztus 12-én a jogi kari tanfolyam időtartamát háromról négy évre hosszabbították meg, és egyúttal új tantervet írtak elő.¹⁰⁹

Mindezek az intézkedések II. József egységesítő törekvéseinek szerves részét alkották, Ausztriában legtöbbször már korábban sor került. Valószínű, hogy Bretschneider tevékenysége nélkül is végrehajtották volna ezeket a reformokat, de az is lehetséges, hogy némelyik rendelkezés Magyarországra való kiterjesztését siettetették beadványai. De történtek olyan változások is, melyek azt mutatják, hogy a szenátus és Ürményi mesterkedései ellenére Bretschneider legalább részben elérte célját: a jezsuiták egyeduralmát a bölcsészkaron felszámolták. 1784/85-ben a bölcsészkaron nem kevesebb, mint öt exjezsuita professzort bocsátottak el, küldtek nyugdíjba, illetőleg helyeztek át. Helyüket többnyire protestáns, főleg német származású tanárokkal töltötték be. Az elhunyt Handerla helyére nem a szenátus által támogatott volt jezsuita Szunerits, hanem a híres protestáns tanár, Fogarasi Pap József nyert kinevezést.¹¹⁰ Váratlan halála¹¹¹ után pedig a bajor származású szabadkőműves kantiánus, Kreil Antal lett a filozófia professzora. Szerdahelyi György helyére az esztétikai tanszékre 1784. október 13-án az ugyancsak protestáns stuttgarti Werthes Frigyes került. Nyugdíjazták Katona Istvánt is, helyére

1784. október 23-án a piarista Koppi Károlyt nevezték ki. Nyugdíjazták még Püspöky Ferencet és Wágner Károlyt is, utóbbi utóda a protestáns Cornides Dániel lett. Pillert áthelyezték az orvosi karra. 1784. október 31-én a német nyelv és irodalom újonnan felállított tanszékére a szabadkőműves Hoffmann Lipót Lajos került. A szenátus iratkezelőjét, Schauer Xavér Ferenc volt jezsuitát, akivel Bretschneider állandó harcban állt, 1785. április 20-án elbocsátották.¹¹² Szabó András a teológiai kar átszervezésekor a pozsonyi generális szeminárium igazgatója lett. 1788-ban egyik jelentése — az iskoláknak a papi hivatást kiülő rossz szelleméről — annyira felingerelte II. Józsefet, hogy parancsot adott: Szabó azonnal hagyja el a szemináriumot.¹¹³ Az exjezsuiták aránya a bölcsészkaron tehát a korábbi 12:2 helyett 6:6-ra alakult. A változás azért is jelentős volt, mert az újonnan kinevezettek közül többen haladó gondolkodásúak voltak, és később a jakobinus mozgalomban is szerepet játszottak.

A jezsuiták természetesen nem adták fel a harcot. II. József halála után megindult a küzdelem az elvesztett pozíciók visszaszerzéséért. Gabelhofer, az Egyetemi Könyvtár későbbi igazgatója, aki rendőrségi besúgóként kezdte, már 1790. június 26-án jelentette Gotthardinak, hogy a jezsuiták megegyeztek: az ország főiskoláin valamennyi filozófiai, teológiai és történelmi tanszékét volt jezsuitákkal töltenek be, törekvésüket a püspöki kar is támogatja.¹¹⁴ Szándékuk megvalósítását megkönnyítette, hogy 1791-ben Lipót császár a kancelláriai és helytartótanácsi hivatalokba visszahelyezte a József alatt kiszorult egyháziakat, a szélsőklerikális Okolicsányi püspököt, Lányi Józsefet, akit a rendek az országgyűlésen hazaárulással bélyegeztek meg, Mednyánszky János rendőrspiclit és másokat. Nyomukban jártak a volt jezsuiták, és 1791 derekára a művelődéspolitikai és oktatásügy irányítása ismét teljesen a kezükben volt mind Magyarországon, mind Ausztriában.¹¹⁵ Az egyháziak részéről nehezményezett rendelkezések felülvizsgálatára, vagyis II. József reformjainak megsemmisítésére 1791. augusztus 12-én összeült az újonnan létrehozott közoktatásügyi bizottság.¹¹⁶ Elnöke természetesen Ürményi József, tagjai szintén régi ismerőseink: Makó Pál, Szabó András, Szerdahelyi György, Novák Krizosztom stb. 1791. augusztus 20-án Gabelhofer azt jelentette megbízóinak, hogy Makó Pálnak az a terve, hogy a legfontosabb és az állam szempontjából leglényegesebb tantárgyakat, vagyis a történelmet, a diplomatikát, a mezőgazdaságtant, a természetrajzot és a filozófiát jezsuita professzorok kezére adja. Ezért követel minden Domin József kineveztetésére,¹¹⁷ ezért akarja az esztétikai tanszékre a szintén exjezsuita Tóth Farkast behozni.¹¹⁸ Néhány év alatt el is érték céljukat. 1794. augusztus 5-én Hajnóczy József maró gúnnyal ugyanazt írhatta Sipos Józsefnek, egy göttingai diáknak, amit egy évtizeddel korábban Bretschneider írt Nicolainak: *„Egyetemünkön a tudományok helyzete már alig lehetne jobb, csak a legutóbbi évben négy jezsuitát alkalmaztak. Horváth utóda Domin lett, Schönvisneré Gabelhofer. Kelemen a jogi professzor és Reviczky — Gyurkovics helyén — világiak ugyan, de az igazság az, hogy ők is jezsuiták voltak azelőtt...”*¹¹⁹

A jezsuitaveszély nem Bretschneider rémlátása volt tehát, hanem valódi fenyegetés, melynek elhárításához budai tartózkodása idején Bretschneider is hozzájárult, ha igyekezete nem is járt teljes és főképp tartós sikerrel.

JEGYZETEK

A jegyzetekben előforduló rövidítések:

EK = Egyetemi Könyvtár
Htt. = A Helytartótanács levéltára
Kanc. = Kancellária levéltára
OL = Országos Levéltár
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

- ¹ Csaplár Benedek: Révai sikertelen törekvése az egyetemi tanszékre. *Figyelő*. 1886. XXI.
- ² Bruckner János: A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár (1780–1784). *MKönyvszle.* 1956. 2. sz. 118. l.
- ³ Allgemeine deutsche Real-Enzyklopädie. Leipzig, 1822. 1. Bd. 445. l.
- ⁴ C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon. Wien, 1857. 2. Teil. 141–2. l.
- ⁵ Szent-Királyi Margit: H. G. Bretschneider első budai éve 1777–1782. Bp., 1938; Szabó Margit: H. G. v. Bretschneider budai tartózkodása 1782–1784-ig. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. Bp., 1942.
- ⁶ Bruckner János már idézett cikke, és uő.: H. G. Bretschneider an der Universitätsbibliothek Ofen-Pest (1780–1784). Zur Lebensgeschichte eines Bibliothekars der josephinischen Epoche. *Biblos.* 1958. 2. Heft. 62–8. l., mely az előbbi rövidített változata.
- ⁷ Szent-Királyi: i. m. 33. l.
- ⁸ Szabó M.: i. m. V. l.
- ⁹ Bruckner: A jozefinista kultúrpolitika (a továbbiakban Bruckner) 122. l.
- ¹⁰ Szent-Királyi: i. m. 62. l.
- ¹¹ Szent-Királyi: i. m. 75. l.
- ¹² Szent-Királyi: i. m. 116. l.
- ¹³ 1782. szeptember 16-án kelt levele, Szent-Királyi: i. m. 118. l.
- ¹⁴ 1782. november 24-én kelt levele, Szent-Királyi: i. m. 121. l.
- ¹⁵ OL. Kanc. 4125/1787, idézi Bruckner 131 l.
- ¹⁶ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1931. 282. l.
- ¹⁷ OL. Kanc. 3521/1781.
- ¹⁸ Ld. erről bővebben Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939. 156–176. és 232–260. l. Fanatikus szülőköröségére jellemző pl. egy konkrét kérdésben elfoglalt álláspontja. A fennálló rendelkezések értelmében a türelmi rendelet kiadása előtt, ha egy protestáns férfi katolizált, kiskorú gyermekei is katolikussá váltak, ha pedig az apa meghalt, özvegyétől elragadták gyermekeit, hogy katolikus szellemben neveljék őket. Ezt a gyakorlatot Ürményi ezekkel a szavakkal védelmezi: „Mi is volna ennél méltányosabb, ha az igaz vallás megőrzésének és megerősítésének ügyéről van szó?” Ld. Mályusz: i. m. 237. l.
- ¹⁹ Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Bp., 1885. 2. köt. 127. l.
- ²⁰ Domanowszky Sándor: Ürményi József perszonális kegyvesztése. Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados működésének emlékére. Bp., 1925. 531–40. l.
- ²¹ A magyar jakobinusok iratai (a továbbiakban MJI). Bp., 1957. 1. köt. 718. l.
- ²² Szent-Királyi: i. m. 35. l.
- ²³ Uo. 62. l.
- ²⁴ Uo. 126. l.
- ²⁵ Bürger Erzsébet: Nicolai Friedrich és a magyar felvilágosodás. Bp., 1941. 21. l.
- ²⁶ 1783. október 16-i levele, Bürger: i. m. 22. l.
- ²⁷ Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635–1935. Bp., 1935. 143. l.
- ²⁸ OL. Kanc. 4398/1784, fogalmazványa OSzK Kézirattár, Föl. Lat. 2993.
- ²⁹ Pauler Tivadar: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-Egyetem története. Bp., 1880. 192–3. l., Szentpétery: i. m. 143–4. l., Szent-Királyi: i. m. 132. l., Szabó M.: i. m. V. l., Bruckner 134–5. l.
- ³⁰ OL. Kanc. 2959/1784. ld. Pauler: i. m. 193. l.
- ³¹ Összehasonlításul ld. Ernst Walter Zeeden tanulmányát a freiburgi egyetem bölcsészkaráról: Die Freiburger Philosophische Fakultät im Umbruch des 18. Jahrhunderts. *Beiträge zur Geschichte der Freiburger Philosophischen Fakultät*. Freiburg im Breisgau, 1957. 11–12. l.
- ³² Például a latin oktatási nyelvet, a disputációk rendszerét stb., ld. F. Paulsen: *Geschichte der gelehrten Unterrichts*. Leipzig. 1896. 1. Bd. 414. l.
- ³³ Ld. R. Haass: *Die geistige Haltung der katholischen Universitäten Deutschlands im 18. Jahrhundert*. Freiburg, 1952.
- ³⁴ Minderről bővebben ír M. Zemplén Jolán „A magyarországi fizika története” c. műve második kötetében (kézirat).
- ³⁵ Zeeden: i. m. 13. l.

- ³⁶ Uo. 14—17. l.
- ³⁷ Uo. 40. l.
- ³⁸ Uo. 41. l.
- ³⁹ Hermann Egyed—Artner Edgár: A hittudományi kar története 1635—1935. Bp., 1938. 145. l.
- ⁴⁰ Szentpétery: i. m. 135. l.
- ⁴¹ Zeeden: i. m. 102—6. l.
- ⁴² A német nyelv bevezetéséről szóló rendelkezés pl. osztatlan ellenkezést váltott ki Magyarországon azokban az egyházi körökben is, amelyek korábban mereven ragaszkodtak a latin nyelvű oktatáshoz, és eszükbe sem jutott, hogy szót emeljenek ellene, pedig ez a magyarság számára éppoly idegen volt, mint a német.
- ⁴³ „Relatio circa qualiter peractam in Universitate Budensi commissionem” OSzK Fol. Lat. 2993. A továbbiakban: Jelentés.
- ⁴⁴ Jelentés 16. l.
- ⁴⁵ Hasonló módszerrel már a türelmi rendelet előkészítése idején is dolgozott Ürményi, II. József akkor sem tanulmányozta át az aktákat, csak egy rövidebb kivonatot. Ld. Mályusz: i. m. 260. l.
- ⁴⁶ Jelentés 42. l.
- ⁴⁷ Jelentés 53. l.
- ⁴⁸ Jelentés 59. l.
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ Jelentés 53. l.
- ⁵¹ Hermann—Artner: i. m. 165. l.
- ⁵² Uo. 170. l.
- ⁵³ Uo. 163—4. l.
- ⁵⁴ Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667—1935. 136. l.
- ⁵⁵ Minderre ld. Eckhart: i. m. 132—4. l.
- ⁵⁶ Eckhart: i. m. 134—9. l., Jelentés 57. l.
- ⁵⁷ Jelentés 56. l.
- ⁵⁸ Barics egyébként éppúgy szabadkőműves volt, mint Bretschneider, mindketten a pestbudai „Nagylelkűség” páholy tagjai, ld. Abafi Lajos: Geschichte der Freimaurerei in Österreich—Ungarn Bp., 1893. 3. Bd 385—7. l.
- ⁵⁹ Hermann—Artner: i. m. 175. l.
- ⁶⁰ Jelentés 56. l.
- ⁶¹ Jelentés 43—4. l.
- ⁶² A tanügyi bizottság 1780. augusztus 7-én fogadta el lemondását.
- ⁶³ Ld. Novákhöz 1780. július 23-án írt levelét Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1902. 306. l.
- ⁶⁴ 1780. november 26-i levele, TT 1902. 314. l.
- ⁶⁵ 1780. Pünkösdjén, TT 1902. 305. l.
- ⁶⁶ 1780. október 5, TT 1902. 308—9. l., és a már idézett levelek.
- ⁶⁷ A helytartótanácsi határozat szeptember 14-én kelt.
- ⁶⁸ 1780. november 13-i levelében —TT 1902. 311—3. l. — ismertette Novákkal a helytartótanácsnak adott válaszát. Hasonló tartalmú levelet írt Patachichnak is, mivel a helytartótanács Patachichot kérte fel, közvetítsen a könyvtár eladása ügyében. Utóbbit idézi Lischerong Gáspár: Pray György élete és munkái. Bp., 1937. 83. l.
- ⁶⁹ TT 1902. 313. l.
- ⁷⁰ Lischerong: i. m. 84. l.
- ⁷¹ 1781. április 14-én, OL Kanc. 1947/1781.
- ⁷² Bruckner 122. l.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ Uo.
- ⁷⁵ Bruckner 123. l.
- ⁷⁶ Részletesebben ld. Bruckner 120. és 130. l.
- ⁷⁷ EK irattár.
- ⁷⁸ Jelentés 93—4. l.
- ⁷⁹ OL Htt. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. 1781. júl. no. 10.
- ⁸⁰ Jelentés 43—4. l.
- ⁸¹ OL Htt. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. 1782. febr. no. 2.
- ⁸² Uo. és EK irattár.
- ⁸³ OL Htt. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. 1782. máj. no. 16.
- ⁸⁴ Uo. 1782. aug. no. 15.
- ⁸⁵ Augusztus 7-én, uo. 1782. aug. no. 9., és EK irattár. Az „index realis” kérdésről ld. Pálvölgyi Endre: Tárgyszókatalógus terve az Egyetemi Könyvtárban 1779—1845. *MKönyvszle.* 1958. 357—62. l.
- ⁸⁶ EK irattár.

⁸⁷ Jelentés 49. l.

⁸⁸ Jelentés 95. l., a szenátus május 11-i felterjesztését ld.: OL Htt. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. 1782. máj. no. 6.

⁸⁹ Hasonló módszerekkel küzdöttek máskor is a haladó gondolkodásúak, protestánsok vagy idegenek ellen, és nyilván nem véletlen, hogy Bretschneider Magyarországra került társai, akár üldözött szabadgondolkodók voltak, akár csak egyszerűen „idegenek”, előbb-utóbb valamennyien alulmaradtak a küzdelemben. Rauschot, Koppit és Werthest például, akiket II. József nevezett ki az Egyetemre, a testület nem volt hajlandó a professzori karba befogadni (ld. Szentpétery: i. m. 226–30. l.). Johann Delinget, aki az üldözés elől Bécsbe, majd Magyarországra menekült, pécsi tanársága idején állandó feljelentésekkel zaklatták, és végül állásától is megfosztották (ld. Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp., 1926. 880–9. l.), hajszát folytattak Kreil professzor ellen (ld. Szentpétery: i. m. 198–204. l.), ellenségesen foglaltak állást Martinovics ügyében 1791-ben (MJI 1. köt. 410–4. l.), Szunericsét támogatták Fogarasi Pap ellen (ld. később) stb.

⁹⁰ Jelentés 78. l.

⁹¹ Kovachich Márton György: *Protocollum actorum Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*. 3. tom. 97. l. OSzK Kézirattár Pol. Lat. 69, a továbbiakban: Kov.

⁹² Jelentés 78–9. l.

⁹³ Jelentés 79–80. l. Egyébként az egyetemi gimnázium és a budai akadémia szorosan összefonódott az Egyetemmel, annak szerves része volt, mindkettő a szenátus közvetlen felügyelete alatt állott, a gimnázium és az akadémia igazgatója tagja volt a szenátusnak, tanáraik, ill. vezetőik kinevezésére a szenátus tett javaslatot az uralkodónak, tehát ha sok volt közöttük a jezsuita, azért a szenátus volt felelős. Ld. erről: Pauler: i. m. 136. és 169–70. l.; Horváth Jenő: A m. kir. Ferencz József nevelőintézet. Bp., 1937. és uő.: A 250 éves budapesti kir. egyetemi katolikus gimnázium 1687–1937. Bp., 1937.

⁹⁴ Jelentés 85. l.

⁹⁵ Jelentés 85–6. l.

⁹⁶ Makó a kari igazgatóságon kívül előadó-tanácsosa volt a helytartótanács tanulmányi bizottságának is. A kancellárián is voltak meghitt emberei, akik mindenben utasításai szerint jártak el. Egykori rendtársait lelkesen pártfogolta. Ld. MJI 1. köt. 412–3. l.

⁹⁷ Pauler: i. m. 259. l.

⁹⁸ Vö. Szentpétery: i. m. 144–5. l.

⁹⁹ Hermann—Artner: i. m. 178. l.

¹⁰⁰ Uo. 194–5. l.

¹⁰¹ Szentpétery: i. m. 144. l.

¹⁰² Jelentés. 93. l.

¹⁰³ Pauler: i. m. 223. l., Szentpétery: i. m. 145. l., Eckhart: i. m. 156. l.

¹⁰⁴ Hermann—Artner: i. m. 179–88. l.

¹⁰⁵ Pauler: i. m. 209–10. l., Szentpétery: i. m. 213. l., Eckhart: i. m. 156–7. l.

¹⁰⁶ Eckhart: i. m. 157. l.

¹⁰⁷ Pauler: i. m. 209. l.

¹⁰⁸ Szentpétery: i. m. 149. l.

¹⁰⁹ Eckhart: i. m. 157–61. l.

¹¹⁰ 1784 október 11-én.

¹¹¹ 1784 december 16-án.

¹¹² Pauler: i. m. 210. l.

¹¹³ Hermann—Artner: i. m. 205–6. l.

¹¹⁴ MJI 1. köt. 410–4. l.

¹¹⁵ MJI 1. köt. XLVIII. l.

¹¹⁶ „Regnicolaris deputatio meritum educationis iuventutis et rei litterariae pertractatura”. Üléseinek jegyzőkönyve: EK Kézirattár F 49.

¹¹⁷ Domin Martinovics versenytársa volt a természettani tanszékért folyó küzdelemben, és végül el is nyerte azt.

¹¹⁸ MJI 1. köt. 412–3. l.

¹¹⁹ MJI 1. köt. 1067. l.